

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОГО ПРАВОТВОРЕННЯ

Чепульченко Т.О.

к. ю. н., доцент факультету соціології і права
НТУУ «КПІ»

У даній статті розглядаються сучасні тенденції утвердження принципу верховенства права в контексті природно-правового спрямування, а також вказується на особливості правотворення, зокрема, з огляду на розмежування поняття права та закону.

В даній статті розглядаються сучасні тенденції утвердження принципу верховенства права в контексті природно-правового спрямування, а також вказується на особливості правотворення, зокрема, з огляду на розмежування поняття права та закону.

Supremacy of right as fundamental principle of modern lawmaking. In this article the modern tendencies of claim the principle of supremacy right are examined in the context of naturally-legal direction, and also a right for work is specified on features, in particular, in connection with differentiation of right and law.

Ключові слова: верховенство права, закон, право, правотворення, права людини.

На етапі демократичних перетворень в Україні відбувається переоцінка цінностей в бік природно-правових орієнтирів, у зв'язку з чим зміст права набуває нового забарвлення, що активізувало чисельні наукові дослідження у цьому напрямі. Однією із ціннісних проявів права у широкому його розумінні стало утвердження на конституційному рівні принципу верховенства права, який передбачає верховенство правового закону.

Особливо актуальність даного питання посилюється з огляду на практичний аспект, адже результати наукових пошуків щодо нового сприйняття права та його ціннісних властивостей мають стати не лише частиною сучасного законодавства, а й частиною суспільної правової свідомості.

Виходячи з цього ми маємо на меті у даній статті охарактеризувати роль принципу верховенства права в контексті творення права.

На необхідність досліджень у цій сфері вже неодноразово наголошували вітчизняні науковці, зокрема, фахівці-теоретики:

Ж. Дзейко, Є. Євграфова, В. Журавський, О. Зайчук, Ю. Зап'як, А. Колодій, М. Козюбра, А. Колодій, Г. Мурашин, М. Цвік, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, С. Шевчук та ін. Однак практика показує, що принцип верховенства права ще перебуває на стадії свого утвердження як в плані право реалізації, так і щодо свого відображення в сучасному законодавстві, тому потребує подальших наукових обґрунтувань щодо його цінності та ролі як в суспільстві, так і в процесі правотворчої діяльності. Метою будь-якого права є реалізація його соціальної цінності в житті людини, суспільства та держави. Вітчизняний професор О. Костенко пише, як люди будуть застосовувати закон, залежить від стану їх волі і свідомості. Цей стан визначається соціальною культурою людей, під якою слід розуміти міру узгодженості їх волі і свідомості із природними законами соціального життя, від їх ідеології, адже яка ідеологія, таке і застосування. Зокрема, протиприродні правові уявлення, тобто такі, що суперечать законам природного права, породжують у людей так званий комплекс сваволі і ілюзій, який проявляється у вигляді зловживання при застосуванні законодавства [5, 88].

Спроба державного управління і законодавчого регулювання суспільних відносин на основі і за допомогою лише свідомо ухвалених юридичних актів за умови ігнорування моральних і правових меж не завжди є благом для людини і суспільства в цілому. Невипадково нині актуальною є проблема розроблення і ухвалення не просто юридичних законів держави, а правових законів, що відповідають потребам розвитку людини і усього суспільства [11, 71].

Законодавець, приймаючи закони, має глибоко усвідомлювати суть, природу права і не зводити його розуміння лише як до сукупності юридичних приписів. Розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом.

Людина кожної миті відтворює у своїх правових ролях норми права. Вона сама є нормотворцем і, одночасно, виконавцем певних правових норм. У зв'язку з цим О. Скакун виділяє такі рівні правотворення: 1) гносеологічний, який відображає процес виникнення і розвитку права у формі правосвідомості; 2) матеріальний, що виражає формування права у вигляді конкретних правовідносин, правомірної поведінки; 3) інституційний - відбиває існування права як системи правових норм і є рівнем правотворчості [12, 295].

Усвідомлення права відбувається у свідомості правотворців як відображення його ціннісних орієнтирів, якими є, зокрема, справедливість, рівність, свобода, невід'ємні права людини, а також, що нині є особливо актуальним, як чітке розмежування понять права і закону.

Різницю між правом (jus) і законом (lex) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами lex необхідно було приводити у відповідність з jus [10, 8]. Саме це й має на меті ствердити принцип верховенства права.

Верховенство права - це реальне відображення нормальної ситуації випереджувального розвитку природних прав людини порівняно з розвитком системи об'єктивного юридичного права та й правової системи. Суб'єктивне право, природні права людини завжди вищі, перші, оскільки мають «вести» за собою об'єктивне юридичне право.

Принцип верховенства права є однією з основних ознак сучасної соціальної правової держави, в якій право підкоряє собі державну владу, а основні права людини та її соціальна безпека становлять зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом. Тобто, специфічною ознакою такої держави як вищої форми політичного буття є відповідність закону праву (правовий закон) і його верховенство [7, 94].

У правотворчості, таким чином, як і у законотворчості, повинні бути відображені основні ідеї природного права, в якому поєднані усі найважливіші людські цінності [4, 78].

Вітчизняне правознавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини громадянина - головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України.

Сутність правового закону обумовлює його соціальну цінність, яка полягає у тому, що правовий закон є основою розвитку цивілізації і культури даного суспільства та впливає не лише на поведінку, але й на свідомість, психіку, волю людей. Правовий закон є формальним закріпленням права, закріпленого на гуманістичних та прогресивних поглядах, максимальною реалізацією суспільних ідей розвинутого громадянського суспільства демократичної та правової держави.

Для перетворення закону в закон правовий законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей [2, 7-10].

На думку А. Зайця, принцип верховенства права конкретизується в таких складових: принцип мінімальної достатності правового регулювання суспільних відносин і всезагальності права, принцип зв'язаності держави правами і свободами громадян, принцип позапартійності права, його відносної самостійності щодо політичних сил; верховенство Конституції та законів України [3, 3].

Як стверджує В. Тацій «розгляд принципу верховенства права поза верховенством Конституції України і законів - це шлях до беззаконня й уседозволеності, а визнання тільки верховенства закону поза системним розумінням принципу верховенства права - шлях до прийняття несправедливих, негуманних законів та інших нормативно-правових актів» [13, 16].

Отже, соціальна цінність права реалізується в соціальній цінності окремих юридичних законів. Закон має соціальну цінність, коли він відповідає праву. Правовий закон відповідає вимогам права і втілює справедливість. Проте будь-який закон - правовий чи не правовий - належним чином прийнятий, підлягає виконанню, доки він не скасований. У країнах з демократичним режимом ця вимога не поширюється на явно злочинні розпорядження та накази (ст. 60 Конституції України). У країнах із тоталітарним режимом неправових законів, постанов, наказів було і є чимало.

У зв'язку з цим у літературі прийнято говорити про правовий характер закону. «Закон буде правовим, якщо законодавець - представницький орган держави - адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон, у тому числі й приписи Основного закону - Конституції, не є правовими і потребуватимуть відповідних змін» [1, 115].

Цій вимозі відповідає ч. 3 ст. 22 Конституції України, яким встановлена пряма заборона антиправового закону. Аналогічною є норма ч. 1 ст. 64 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією.

Верховенство права у суспільстві як основний принцип правової держави зумовлює й інші принципи, зокрема підпорядкування закону самої держави та її органів, посадових осіб, інших організацій, громадян. Він повинен бути справедливим, гуманним, закріплювати невід'ємні природні права кожної людини: право на життя, на свободу, на особисту недоторканість. Але свобода не є абсолютною. Вона допускає обмеження, тобто має певну

міру. Закони та інші нормативні акти, які видає держава, узгоджуються з правами людини, " підпорядковані принципу їх непорушності [8, 76].

Отже, принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати право, а не інтереси осіб, у руках яких перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону. Неухильне дотримання принципів верховенства права та верховенства закону покликане забезпечити права і свободи людини у всіх сферах життя, а зі сторони підвладних - повагу до законів та органів влади.

Конституція України як один з найголовніших принципів правової держави визначає саме принцип верховенства права (ст. 8). У країнах континентального права в силу домінування юридичного позитивізму принцип верховенства права має здебільшого вираз верховенства закону. А, відтак, переважає принцип законності, який, однак, ґрунтується на розумінні справедливого закону.

У Великобританії принцип панування права пов'язаний із парламентським режимом, легітимною владою, справедливим законом, судовим контролем за діяльністю виконавчої влади. Він, по суті, є еквівалентом правової держави [14, 178-179].

В Україні Конституція, як власне і закони, підкорена принципу верховенства права. До ствердження даних принципів та цінностей на законодавчому рівні призвів тривалий шлях, що наповнений численними здобутками мислителів минулого, наукової думки, досвіду інших цивілізованих держав тощо. У центрі зазначених перетворень та цінностей знаходиться людина як найвища соціальна цінність та її невідчужувані права та свободи.

Не дивлячись на це, конституційний принцип верховенства права вже став тією межею для усіх гілок влади, яка буде стримувати можливі зазіхання на людські цінності, межею, яку, мабуть, неможливо принаймні скасувати, межею та рівнем, який поступово буде відображатися у свідомості осіб, які представляють владу. Верховенство права - це вказівка на пріоритет природних прав людини в державі.

Доктрині верховенства права традиційно у науці приділялася чимала увага. Даний термін зародився у Великобританії. Найбільш досконалого висвітлення він набув в ідеях британського юриста А. Дайсі. Останній, зокрема, виділяв такі основні ознаки принципу верховенства права.

1) Право (або закон) (англ. - law) є верховним (англ. - supreme) і є протилежним деспотичній владі. Тільки в разі, якщо діями особи було порушено закон, їй буде призначено покарання судом у встановленому законом порядку.

2) Кожна людина має бути рівною перед законом.

3) Основним джерелом права є не норми конституції, а природні права людини [9, 74].

Отже, із викладеного видно, що принцип верховенства права не тотожний принципу верховенства закону. Відмінність між ними пов'язана з розбіжністю у розумінні права і закону. Панування закону означає насамперед верховенство правового закону, оскільки не кожний закон є саме таким. Концепція верховенства права формувалася як необхідність підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) права «непозитивному» (природним правам людини, потребам людської природи, вимогам розуму, моралі тощо) [1, 115].

Зокрема, 2 листопада 2004 року Конституційним Судом України було постановлено рішення, в якому він вперше виклав своє розуміння верховенства права: «...Верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а й включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [6, 150-151].

Отже, сьогодні законодавчо закріплене правове положення людини своєю основою має саме природно-правову концепцію, яка обумовила в якості первинних принципів свободу та невід'ємність, не відчужуваність прав людини, які належать їй від народження. Визначаються орієнтири у взаємовідносинах держави і людини - свобода, рівність, верховенство права, універсальність прав людини.

Література

1. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права // Право України. - 2005. - № 10. - С. 114-118.
2. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01.-К., 2002. - 18 с.
3. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України. - 1998. - № 1. - С. 3-13.
4. Занік Ю. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування. - Львів: БаК, 2002. - 100 с.
5. Костенко О.М. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: Зб-к наук, статей. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. - С. 87-93.
6. Львова О.Л. Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права в Україні // Принцип верховенства права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. ред. Н.М. Оніщенко. - К.: Юрид. думка, 2008. - С. 102-152.
7. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність держави перед особою // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. - К.: Юрид. думка, 2007. - С. 90-123.
8. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. - К.: Гнозис, 1998. - 226с.
9. Пухтецька А.А. Верховенство права як засадничий принцип європейського адміністративного простору (за матеріалами зарубіжних дослідників) // Часопис Київського університету права. - 2006. — № 3. - С. 73-79.
10. Селіванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) // Право України. - 2005. - № 5. - С. 7-11.
11. Селіванов В. Раціональне та ірраціональне в пізнанні правової дійсності // Вісник Академії правових наук України. - № 2 (33). - № 3 (34). - Х.: Право, 2003. -С. 67-83.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. - Х. : Консум, 2005. - 734 с.
13. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава : щорічник наук, праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - Вип. 16. - К., 2005. - С. 10-18.
13. Теорія держави і права: Академічний курс / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - С. 178-179.